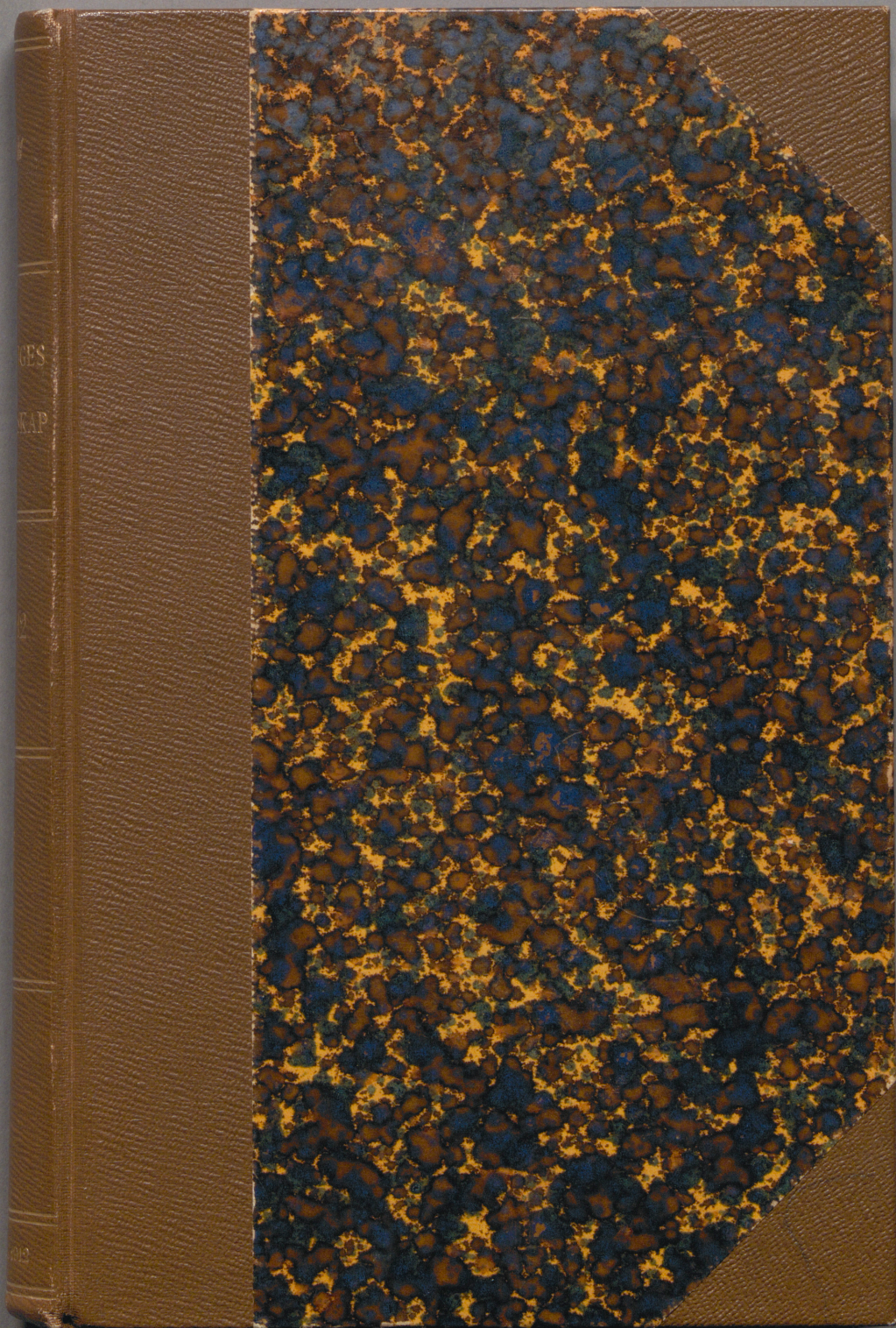

Sveriges landskap : läsning vid den grundläggande geog rafiundervisningen . 1...

22 Bb

National Library
of Sweden

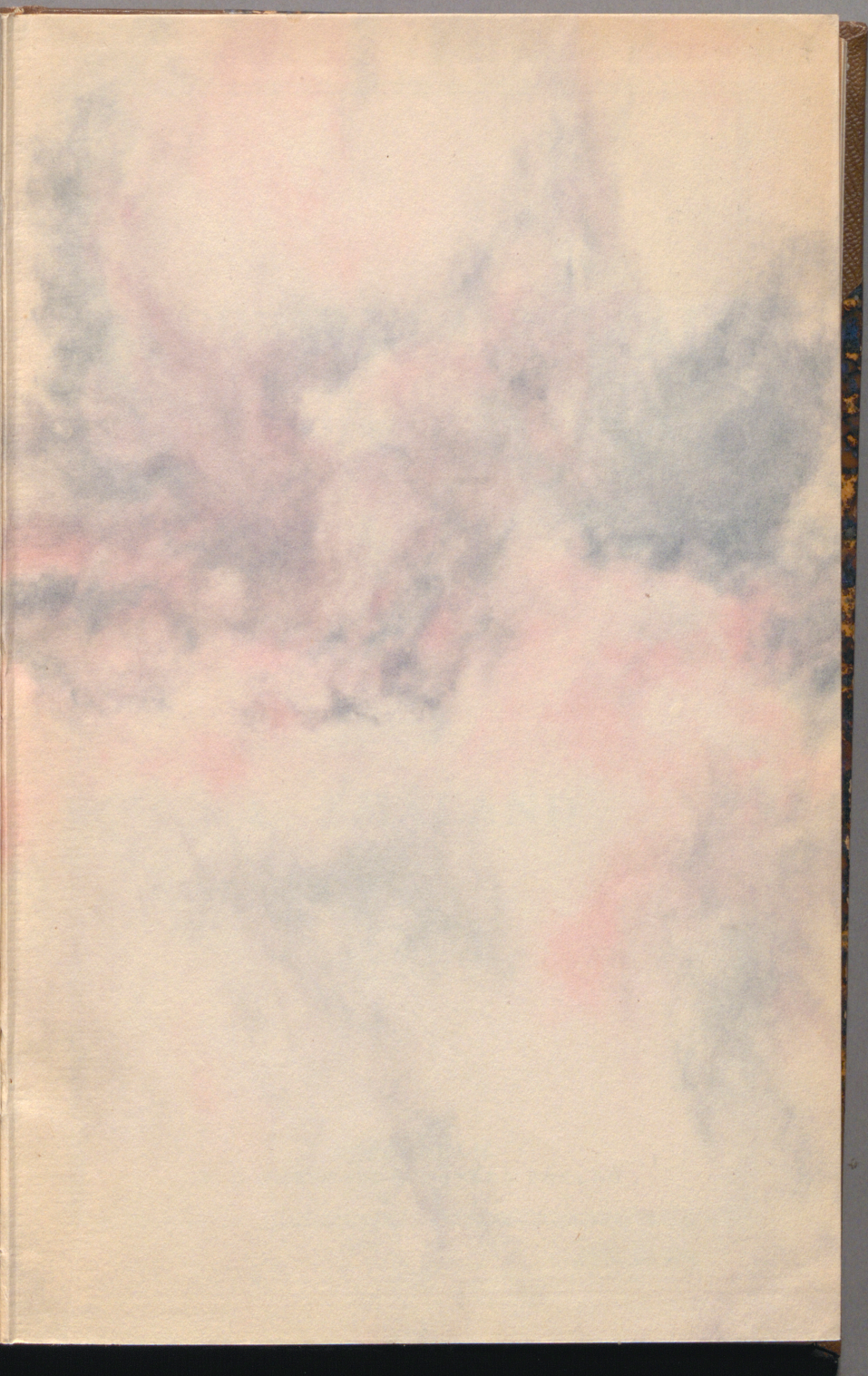
GES

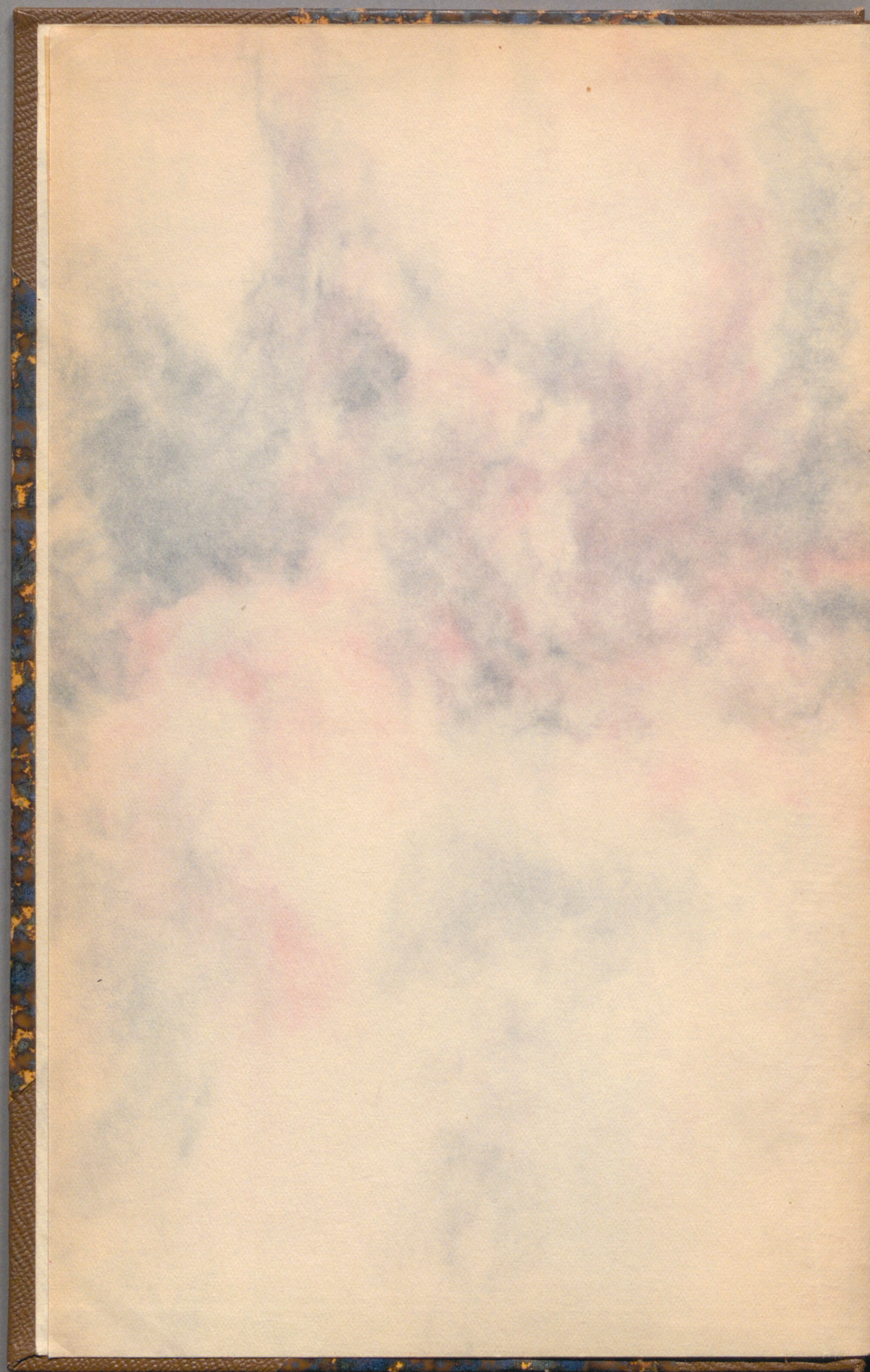
KAP

1012

Kungl. Biblioteket
STOCKHOLM

Geogr
Ser.
Allm.

Genom
1921

SVERIGES LANDSKAP

LÄSNING VID DEN GRUNDLÄGGANDE
GEOGRAFIUNDERVISNINGEN

10. DALARNE

P.A.N.

STOCKHOLM
P. A. NORSTEDT & SÖNERS FÖRLAG

Pris 20 öre.

Dalasång.

Jag vet ett land långt upp i högan nord,
ej varmt och rikt som söderns sköna länder,
men hjärtan klappa där för fosterjord,
och mandom bor på Siljans gröna stränder,
och skogar susa där i dyster prakt,
och älvar brusa där från trakt till trakt.
Ett härligt land, I *gode* dalamän!
Och vem det sett, han längtar dit igen.

Väl viner nordan stundom kall och hård
utöver nakna bergens branta hallar,
men samma vind på Mora kyrkogård
kringförde Vasas ord, och ännu skallar
kanske en gång ett stridens glada rop
från dalamännens fria kämpahop:
Ett härligt land, I *tappre* dalamän!
Och vem det sett, han längtar dit igen.

När tvedräktsanden över jorden far
och väcker harm och hat i bröders sinnen,
en dalaman sin ro i hemmet har
och lever glad i sina stora minnen.
Men bliver striden en gång allvar värd,
då vågar han sitt ord och sist sitt svärd:
Ett härligt land, I *starke* dalamän!
Och vem det sett, han längtar dit igen.

Gustaf Nyblæus.

Dalarne.

Dalarne, det är Öster- och Västerdalarne kring Dalälvens båda armar, men det är också fjäll och bergslag utmed älvarnas och sjöarnas jordbruksbygder.

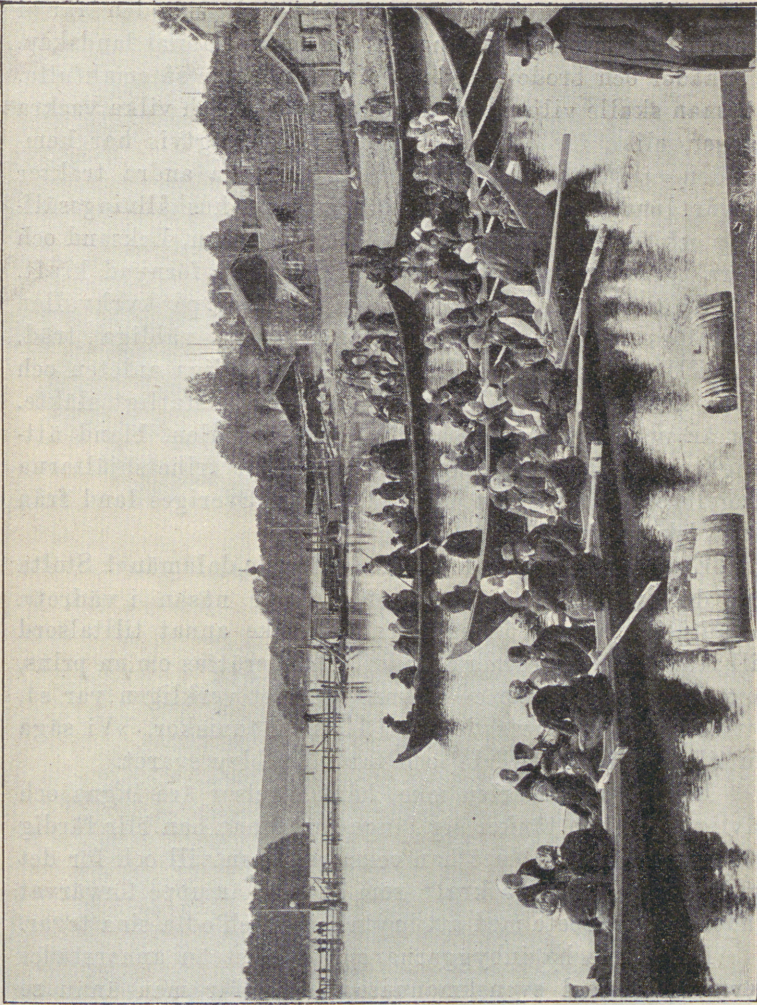
»Ett härligt land, I gode dalamän!
Och vem det sett, han längtar dit igen.»

Ja, den som en klar sommardag från höjderna mellan Leksand och Rättvik fått skåda ut över Siljan med dess gröna stränder, han bär på det fagraste och dyrbaraste minne. Där inne i viken längst åt öster ligger Rättviks kyrka »som en svan vid strand». Och ute på Siljans blå simmar Sollerön med sin kyrka, som lyser klart i det kraftiga solskenet. Där långt i norr avtecknar sig Mora kyrkas smäckra torn mot en bakgrund av höga, allvarliga berg. Blicken svävar vida över deras kammars, långt uppe i Älvdalen, där bergjättarna blekna bort som lätta moln.

Hur gripande skön är ej samma tavla i vintersol! Så rent och jämnt, så gnistrande vitt ligger snötäcket från Leksand till Mora med »bergen de blå», så underbart blå.

Vill du se en vacker bild av folkliv här uppe, en sådan som icke finns motstycke till annorstädes i vårt land, så gör en färd till *Leksands* kyrkby en söndag. Över Siljans blå yta röra sig i det klara solljuset långa, mörka farkoster, snabbt framdrivna av kraftiga dalkarlsarmar, nio eller tio par åror på varje båt. Årona blänka, och människans vita skjortärmar lysa ovan den mörka båtranden, medan de livliga färgerna i kvinnornas dräkter bilda en vacker blomsterrad i varje farkost. Båt efter båt landar. Karlarna taga på sig sina långa rockar, och så börja gamla och unga med sedesamma steg och under den djupaste tystnad vandringen upp till kyrkan. Alla äro de i leksandsdräkt.

Det händer nog, att man även i Leksand får se män och kvinnor i den vanliga stadsdräkten men sällan om söndagarna. Då sätter leksandsbon en ära i att kläda sig i den gamla

Kyrkbåtar vid Leksand.

vackra folkdräkten. Karlarna ha kvar de långa, mörka häktrockarna, den blå västen, de gula knäbyxorna av skinn, de vita yllelångstrumporna. Ännu behålla kvinnorna troget den svarta, finrynkade yllekjorteln, det treskäftade och mångrandiga ylleförklädet, det grant utsydda livstycket, den korta lärftströjan med de vida, broderade ärmarna. Allt

detta tillverka kvinnorna själva. Ty hemslöjden får »i Dalom» komma mera till heders än i något annat landskap. Vävnader och broderier göras ofta i mönster så smakfulla, att man skulle vilja kalla dem konstverk. Och vilka vackra färger, olika för olika dalsocknar! Lyckligtvis har hemslöjden ej fått dö ut här som i så många andra trakter av vårt land. Tack vare i synnerhet länets hushållningssällskap och föreningar för hemslöjd i Stockholm, Leksand och Mora tycks den tvärtom nu leva upp med förnyad kraft.

Efter slutad gudstjänst samlas folket på kyrkvallen nedanför klockstapeln, som skuggas av väldiga träd. Se, vilka på en gång allvarliga och frimodiga anleten och vilka friska, duktiga kvinnor! Det är ett ståtligt släkte. Du är uppe i »Sveriges hjärta», i Siljansdalen, bland ättlingarna av det folk, som fordom hjälpt frihetshjältarna Engelbrekt och Gustav Vasa att befria Sveriges land från utländska förtryckare.

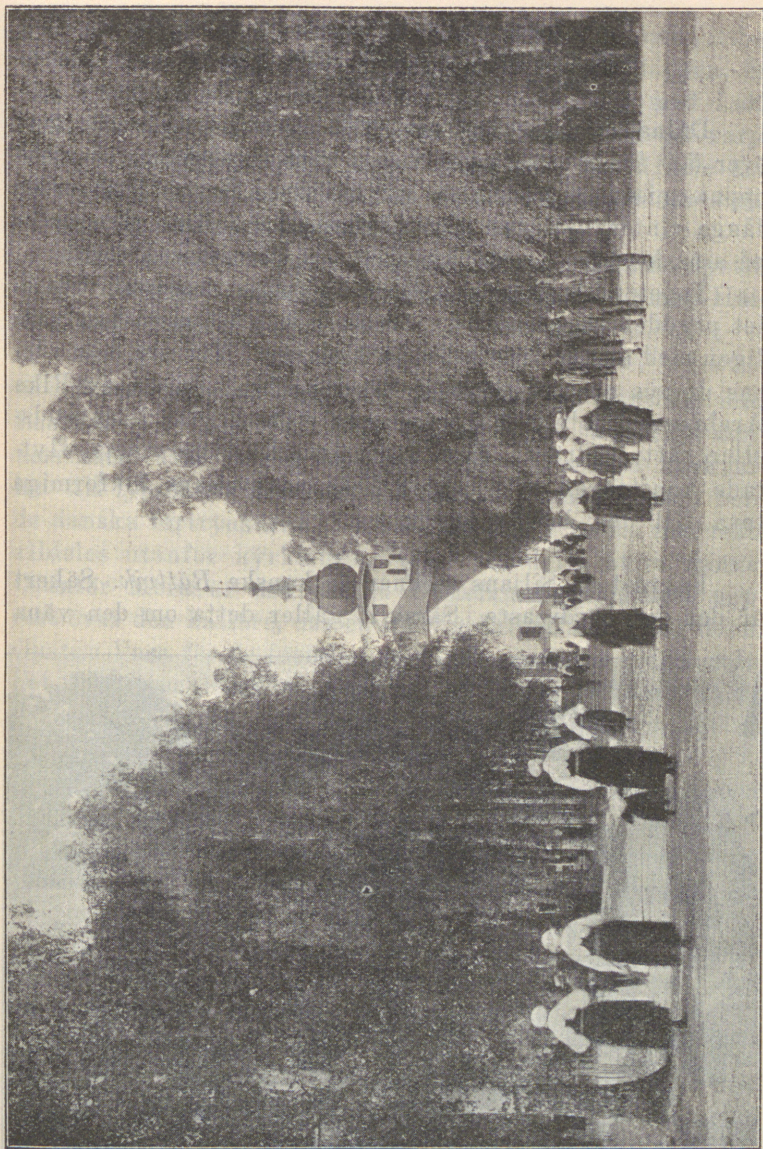
Ett redbart och trofast folk, »de gode dalamän»! Stolta äro de och tåla icke den som »sätter näsan i vädret». Ännu i vår tid användes flerstädes icke annat tilltalsord till främmande personer än »du». Det berättas om en prins, som en gång frågade en dalmas, om det verkligen var så, att folket där uppe sade du till alla människor. »Vi säga du till alla utom till dej och far din», blev svaret.

Livlig är dalkarlen icke, hans rörelser äro lugna och sävliga, och han tänker sig länge för, innan han blir färdig att handla. Men då vet han också vad han vill och för det igenom med den sega kraft, som folket här uppe förvärvat under tungt arbete med att bryta mark och odla sina tegar.

I Dalarne ha inbyggarna mer trofast än annorstädes bevarat gammal svenskmanased. Här får man ännu se livet levas sådant, som det annorstädes var för århundraden sedan, och här talas ett språk, likt urgammal hednatids tungomål.

»I Dalarne bodde, i Dalarne bor
bland armod *än* trohet och ära:

ett släkte som håller den ed, som det svor,
och pilar i vapnet ses bära.

Leksandskullor på väg till kyrkan.

Det blandat med bark icke sällan sitt bröd,
men mäktiga herrar dock funno sitt stöd
hos fattiga män uti Dalom.»

Dalastugor finnas, som stått i 300, ja, till och med över 500 år. Ännu finner man i gamla dalahem den stora öppna spisen, på vilken en munter brasa flamar under de långa vinterkvällarna. Över spisen hänga stora järngrytor på sina krokar. I vrån knäpper den stora moraklockan.

Tapeter kände man ej till i de gamla stugorna. I stället pryddes väggarna av rättviks- och leksandstavor, vanligen med ämnen från bibliska historien. Här såg man »Jonas utspys ur valfiskens Buk», där »Drottningen av Rika Arabien». De bibliska personerna voro klädda i leksands- eller rättviksdräkt. När Jerusalem behövde målas, flyttade konstnären helt enkelt Leksandskyrkans lökformiga torn till den heliga staden.

*

Fagrast av Siljans socknar är kanske *Rättvik*. Säkert är det den bördigaste. Särskilt gäller detta om den väna

Bondfolk från Rättvik.

bygden kring Siljansviken med det för sin skönhet vittberömda Lerdalsberget, som är odlat ända upp till toppen. Se där borta på udden, där Rättviken förenar sig med Leksandsviken, hur sorgfälligt man har tagit vara på varje bit av hembygdens jord, som kunnat bära skörd! De äro icke stora, de gröna fläckarna mellan stenblock och stenrösen, som mödosamt plockats ihop ur jorden.

Helt annorlunda äro nejderna österut med sina dystra skogsviddar och mäktiga bergåsar på gränsen mot Hälsingland.

Mora kan i naturskönhet icke mäta sig vare sig med Leksand eller Rättvik. Men i stället är det så mycket minnesrikare. Här talade en gång Gustav Vasa på kyrkvalLEN till lyssnande dalamän och manade dem att driva bort de danska förtryckarna. En vacker staty i brons, som rests alldeles utanför kyrkmuren, talar om detta stora minne. Utanför Mora är det vackra Utmelandsmonumentet upprest över den källare, där en duktig dalkulla en gång dolde Gustav Vasa för de förföljande danska spejarna. Med stolthet minnas moramännen, att det var *deras* förfäder, vilka började befrielsekriget under den unge Gustav som hövitsman.

Av ålder ha morakarlarne hållits för de förnämsta socknemännen i Dalarne och vid allmänna företag gått i spetsen för de övriga. Det är också liksom något förnämt med det högväxta folket med de kraftiga, bestämda ansiktsdragen och skarpa ögonen. Man kanske ibland rentav tvekar att tilltala en allvarlig morakarl. Men då han svarar, förtjusar man av det sångfulla väljudet i hans språk, och man finner behag i det förtroliga »du», varmed han ännu tilltalar envar.

Morakarlarne äro skarpsinniga och uppfinningsrika. Särskilt ha de en ovanlig slöjdfärdighet. Väggar, träarbeten av flera slag samt ringar och kedjor av hår tillverkas i stugorna, och morakarlar och kullor avyttra själva sina arbeten över hela Sverige.

»Bergen de blå» locka längre mot norr, utmed Orsasjön med dess väl odlade stränder. Från höjderna vid det folkrika Orsa på sjöns norra strand har man en av de ståtligaste utsikter, som Dalarne bjuder. Vassa, skogiga kammar skådar man, stolta, härligt välvda toppar, mjuka rundade åsar med byar och gårdar och åkerlappar strödda på sluttningarna.

De väldiga skogsmarkerna här uppe tillhöra Orsa socken, som de ha gjort till den rikaste i Dalarné för att ej säga i hela Sverige. Skogen ger pengar till järnvägar, till präktiga landsvägar, skolor, fattighus och mycket annat, så att de lyckliga sockenborna icke behöva betala ett öre i kommunalskatt.

Flera andra socknar i både Öster- och Västerdalarne äro lyckliga nog att äga dylika *besparingsskogar*. De skötas omsorgsfullt och skyddas mot kalhuggning. Det virke, som är moget att afverkas, säljes på offentlig auktion till den högstbjudande. Betalningssummorna sparas och läggas ihop till s. k. skogsmedelsfonder, som ge socknen årliga räntor. Numera uppgå dalasocknarnas skogsmedelsfonder till betydligt över 15 miljoner kronor, och de växa år efter år. — Dalarne äger inom sina gränser ett av de största sammanhängande barrskogsbältena i hela Väst-europa. Också är det massor av timmer, som Dalälven med dess tillflöden vältrar ned till de stora sågverken och trämassefabrikerna.

Där uppe i de djupa skogarna är det så ödsligt och stilla. I fotsdjup mossor kan du här vandra länge nog utan att få syn på en människoboning. Endast en skogsfågels smällande eller de avlägsna slagen av timmerhuggarens yxa stör den djupa tystnaden, till dess du efter flera timmars vandring plötsligt får höra råmandet av kor och till din glädje upptäcker en liten fäbodvall på en öppen, gräsrik skogsglänta eller nere vid randen av en liten stilla insjö.

I dessa susande skogar på gränsen till Gästrikland, Härjedalen och Norge bo främlingar och dock icke främlingar, folk som härstamma från de djupa skogarna vid de mörka vattnen i Suomis land. Frost och svält hette

deras dagliga gäster därhemma, vatten och barkbröd deras dagliga kost. Så kommo de för tre århundraden sedan hit för att befolka de öde skogarna, bygga sig nya hem där och bli svenskar. Men finnar kallas de ännu i dag, skogsfinnar. Ett segt, tyst, godmodigt folk, som ofta har fått svälta halva året och den andra hälften icke haft det mycket bättre. Skogsbygden här uppe kallas Orsa finnmark. Sådana finnmarker bilda en nästan sammanhängande krans kring Dalarne utmed gränserna i öster och väster.

*

Vildskönt är också fjäll- och skogslandet kring östra Dalälvens översta lopp, norra delen av *Österdalarne*. Låt oss därifrån följa Dalälven ned till det vackra Älvdalen med sina skummande forsar och sitt gamla porfyrverk. Porfyr är en vacker stenart, som finns här i vartenda berg på milsvida sträckor. Färgen är olika i nästan varje berg. Mest går den i brunt eller rött. Men så gott som alltid är porfyren ljusprickig av rätt stora kristallkorn, som finnas inströdda i massan. Därför kallas porfyren på älvdals-språket för »koppsten», d. v. s. sten med kopporna. Denna hårda bergart hugges, slipas och poleras till ståtliga pelare, vaser, urnor och andra föremål. Men arbetet är så svårt och tidsödande, att det lönar sig för dåligt. Därför är det gamla porfyrverket nu nästan fullständigt nedlagt.

De största porfyrarbeten, som tillverkats här, äro den stora urnan vid Rosendals slott på Djurgården i Stockholm samt Karl XIV:s sarkofag i Riddarholmskyrkan. Båda äro gjorda av en röd och grov porfyrart. Ämnet till Karl XIV:s sarkofag togs av ett stort block, som man fann ett stycke söder om Älvdalens kyrka. I 12 år varade arbetet. Då det slutligen var färdigt, visste man icke, hur man skulle kunna forsla den tunga pjäsen hela den långa vägen från Älvdalen till Stockholm. Men det gick slutligen. Man gjorde en väldig kälke av grova stockar för den stora sarkofagen. Hundratals allmogemän fattade i draglinorna, och muntrade av en spelman, som satt överst på lasset, drogo de det slutligen fram till målet.

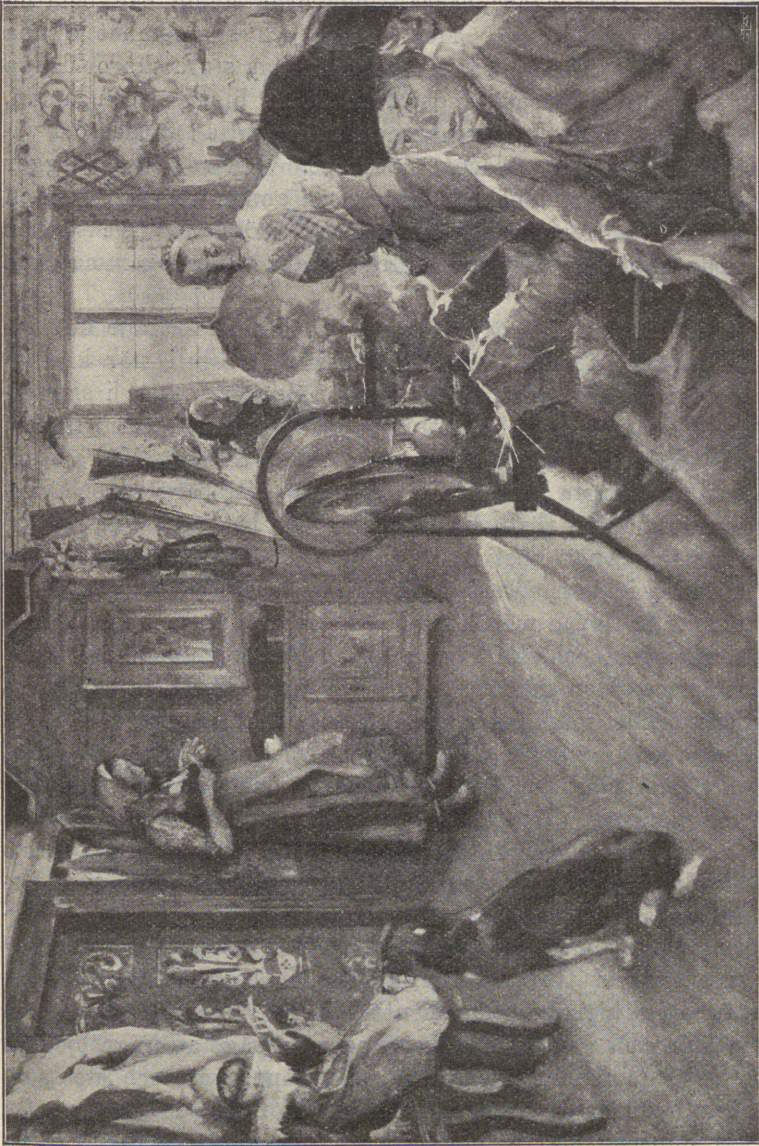
*

Mycket mer vackert och intressant ha Österdalarne att bjuda, landet kring Östra Dalälven, Siljan och andra sjöar. Men nu ställa vi färden till *Västerdalarne*, den långa, smala dalgången omkring Västra Dalälven med väldiga skogar och öde fjälltrakter. Flerstädes äro älvens stränder så hopträngda, att vattnet endast med möda och under starkt dån pressas fram mellan bergväggarna. Ibland åter vidgar sig älven till små sjöar med åkertegar på stränderna. Bygd och by ligga alltid vid älv eller sjö. Vi äro komna till »en av de ljuvligaste av alla dalar».

I sitt nedre lopp flyter Västra Dalälven genom ett allt ljusare och gladare landskap, och vid Floda äro vi inne i »Dalarnes lustgård». Väl är naturen här icke så storslagen som i andra trakter av Dalarne. Älven rinner icke här så stolt och bred som genom södra Dalarnes slättbygder. Icke blänker här Siljans mäktiga vattenspegel. Ej resa sig åsar så branta som Älvdalens bergskedja, och inga fjällväggar höja sig mot himmeln. Och ändå, eller just därför att naturen ej är stor och mäktig och allvarlig utan täck och ljuv, har Floda fått namnet Dalarnes lustgård.

Vacker och glad som naturen är också den befolkning, som här bygger och bor. Flodakullan är lätt att känna igen i sin blomstersömmade tröja och på huvudet den stora kråkan av rödrutigt bomullstyg över en röd hätta, broderad med de skönaste blomster. Att sömma den är en gammal skön konst, ärvd från mor till dotter genom många släktled. Hur stråla ej fågning och färger vid de stora helgerna i den enkla, vita kyrkan! Hela kvinnfolkssidan är som »en örtasäng, av mödrar och mör». De små kullorna »lysa som tulipanerna om våren, och deras vänhet är såsom nyponblom i sommarens hagar». Och så, när skarorna skingras efter gudstjänstens slut, vilket landskap med alla dessa levande, röda blomster mot backarnas grönska! En sådan tavla finns icke på något annat ställe i världen.

Men Floda har också blivit kallat »Västerdalarnes kornbod». Icke därför att jorden här är så bördig av naturen, men därför att den alltid skötts så väl, ger den rika

Bondstuga i Dalarna. Efter en tavla av Carl Larsson.

för bort och utgåna till eller ned-mot-miljöförändringar.
 och tillfälligt njuta av ledandet och sin njuta av ögonblick

skördar. Därför äro också flodaborna nöjda och belåtna med sina små tegar. Med arbete och sparsamhet kunna de reda sig. Medan från grannsocknarna stora skaror draga västerut över havet, är det från Floda blott en och annan, som utvandrar. Från socknarna kring Siljan färdas om våren hela flockar söderut på arbete. Västerdalingen ligger ute på gårdfarihandel, hästbyte och annan köpenskap. Men flodabon håller sig hemma för att sköta sitt. Också har Floda bättre än de flesta andra bygder bevarat gammaldags sed.

Roligt är det att vara med om den så kallade ko-midsommaren i Floda. Den firas i mitten av juli, när kreaturen drivas hem från betet kring fåbodarna uppe i skogarna. Dit drager folket tidigt om våren härifrån liksom från Dalarnes övriga älvbygder. Efter vinterns långa stugsittande längta gamla och unga upp till bergens och skogarnas friska, rörliga liv. Men en lördagsafton i högsommartid, när höet står färdigt att bärgas, blir det åter liv nere i byarna, när folk och få vända hem igen. Där komma kullorna med korna, som motas vägen fram. »Kritterna» råma, och skällorna pingla. Där är gammelmora med getterna. Hon språkar och kelar med dem som med små barn. Alla människor äro glada att råkas igen. Det är skratt och hojtande i bygatorna, och solen lyser så grant på röda tröjor, brokiga dukar och kvinnornas stora, underliga kråkor.

På kvällen skall ungdomen fira midsommarfest, innan skördearbetet begynner, ty den riktiga midsommaren förflöt ju i stillhet uppe i fåbodarna. De unga mötas vid vägskälet, och med spelmannen i spetsen tågar hela den brokiga skaran till den lövklädda dansbanan. Högt ligger den i en björkhage med utsikt över kyrkan, älven och byarna. På spelmansbänken under en båge av unga björkar sitta spelmännen med den röda toppluvan och de gula skinnbyxorna lysande i aftonljuset. Och på banans golv går dansen i härlig högsommarkväll, medan dagern smälter bort och månens ljus silar ned mellan björkarnas löv.

Härliga, ljuva Floda med din ljusa frid över blåa

åsar, över bördiga ängar och trevna byar och din sakta glidande älv!

* * *

I Floda äro vi nära *bergslagen*, som upptager Dalarnes södra del. Den bygden har ej fjällens väldiga makt, den ger ej sådders rika skördar. Men rik är den på malm och skog och vattenfall, som skapat ett hem för bergsbruk i denna trakt liksom i angränsande delar av Västmanland och Värmland.

Rikt på fågring är landet kring sjöarna Vässman och Barken med sina sund och vikar. Fagrast är det i vårens tid, i maj. Sjöarna ha nyss gått upp. Bäckarna sorla. Utmed vägkanten står sälgen full med stora gula »kissar», och i bergslutningarna börja björkarna skifta i gulgrönt. Där inne i barrskogen ligger det lilla torpet, som man anar av en lätt blå rök och barns lek med sälgpipans toner. Högt stiger lärkan i jublande sång över tegen, där hästen knogar för plogen och såningsmannen kastar glittrande korn.

Mot aftonen blir doften av nyutslagen björk och sälg allt starkare. Sippor och konvaljer hölja marken. Björkdungarnas vita stammar lysa i nattdagern, och i dunklet fladdra ljusa nattfjärilar. Trasten låter höra en och annan lockton. Nu är tiden att ströva i skog och mark, bland höjder och berg med vida, härliga utsikter.

Tag vägen hit genom Strömsholms kanal! Det är en färd genom holmrika sjöar, skogomslutna sund och kanaler, förbi brusande forsar med bruk och hyttor i sjudande arbetsid. Valsverk arbeta. Ångbåtar och seglare lastas och lossas vid kajerna. Tåget går och växlar.

Vid gruvorna, framför allt vid Grängesbergs stora gruvfält, får du också se vårt svenska folk i arbete och strävan. Där är ett helt berg, som lever. Där myllrar arbetareskaran, där dåna sprängskottens åskor, där bryter och knackar man, och väldiga massor malm föras bort med tågen till Oxelösund, Nyköpings uthamn, för att där lastas på stora malmångare, som frakta den till Tyskland.

För den, som längtar bort från allt detta buller, finns ej en lugnare tillflyktsort än »Säters sköna dal, där skuggan är så sval». En liten å har här skurit sig djupt ned i den lösa sanden och sålunda bildat en dalgång, som på sina ställen är ända till 50 meter djup. Hur ljuvligt att sitta här nere vid den sakta framporlande ån i gräsmattornas saftiga grönska och andas in vällukten från konvaljerna på marken och blommorna i trädens kronor! Hela naturen talar om frid och ro.

Här i stillheten väller glädjen stark fram över allt det vackra och goda, som Dalarnes land har att bjuda, och stoltheten över att det landet är vårt. Så ser man för sig det folk, som här lever sitt liv på en gång rikt och fattigt, bland vita björkar och mellan blå åsar. Och tonerna av den gamla visan blir till en varm önskan:

»Gud glädje och skydde de män, som där bo
vid älvom, på berg och i dalom!»

Efter *Karl Trotzig, Anshelm Schultzberg* m. fl.

Dalmarsch.

Marschen går till Tuna
på hed och backar bruna,
marschen går till Mora
och bergen de blå.
Med hacka och med spade
vi draga hem så glade
till skogarna de stora
och kullorna de små.

Hur lätt det är att vandra,
I bröder, med varandra,
när slantarna i fickan
slå takt mot byxans skinn!
Hur klarinetten låter,

då spelman vänder åter
med brudgumsskänk åt flickan
och brölloplust i sinn!

Du dystre far i huset,
vi står ditt öl i kruset
och surnar än och skonas?
Låt glädjen dväljas här!
Du mor, sätt på din gryta,
låt smör i gröten flyta,
ty här är Sjungar Jonas,
och här är Krongårds Per!

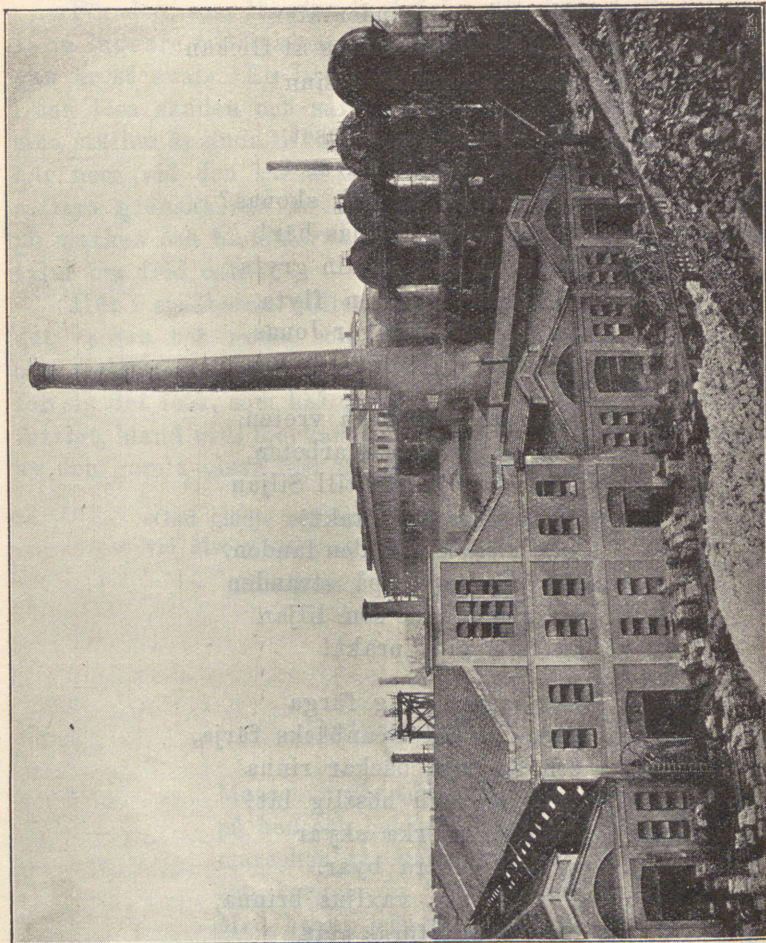
I bergslagsmän på vreten,
som sträven och arbeten,
gå med dit upp till Siljan
i dalemarschens takt!
Gån med och skåden landen,
där kyrkorna på stranden
stå glimmande som liljan
uti sin vita prakt!

Se, hagarna sig färga
som eld vid Brunbäcks färja,
och älv och bäckar rinna
med hög och höstlig låt!
Inunder mörka skyar
vi hälsa våra byar.
För oss ska vaxljus brinna,
för oss ska föras ståt.

E. A. Karlfeldt.

Ett besök vid Domnarvet.

Domnarvet är icke ett bruk i vanlig mening, det vore allt för litet sagt; nej, det är som en hel stad. På båda sidor om Dalälven ligger det, invid kraftiga forsar och på den punkt, där Bergslagernas järnväg skär älven. Det

Domnarvet.

består icke blott av ett ofantligt järnverk med tillhörande verkstäder utan även av ett stort sågverk och andra betydande fabriker. Vem äger allt detta? Det gör Sveriges, ja, kanske världens äldsta industribolag, Stora Kopparbergs bergslags aktiebolag, vars historia går tillbaka till mitten av 1300-talet. Domnarvet är en ovanligt värdefull egendom, ty det är icke blott det största järnverket i Sverige, utan det är större än något annat träkolsjärn-

verk i hela världen. De väldiga anläggningarna få sin drivkraft ur Dalälvens forsar.

Vi ha fått särskilt tillstånd att bese anläggningarna, något som annars icke är tillåtet. Med stor artighet ställer man en ung ingenjör till vårt förfogande som vägvisare. Det första, som han visar, är *kolningsavdelningen* med sina stora s. k. kolugnar. Där tillverkas massor av träkol. Veden har dels flottats dels fraktats av Bergslagsbanan från övre Dalarne och andra trakter. Vi taga en lång kolstång och knacka på den: den ger ifrån sig en klang som av stål. Det är maten för de stora masugnarna. Men varför använder man icke stenkol i stället? Nej det duger icke, när man vill tillverka riktigt fint stål.

Vi gå vidare över älven ned till *hyttavdelningen*. Denna utgör ett stort område för sig med sina väldiga masugnar, valskrossar, malmtuggare och allt vad de heta, dessa flammände och dånande anläggningar. Vi undra, hur malm och kol kunna forslas hit. Men ingenjören upplyser oss om, att bolaget äger en mängd gruvor, de flesta i Grängesberg. All denna malm går hit på järnväg och upplägges i dessa bergliknande högar, som vi se omkring oss. Malmen fraktas därifrån upp till hyttkranen med stora hissar och skopverk. Och vad träkolen angår, fraktas de hit med linbanor, av vilka en på svindlande höjd är spänd över älven direkt från kolugnarna. Vid de stora masugnarna tillverkas här omkring 60,000 ton tackjärn årligen. Det är givet, att här skall bli åtskilligt med slagg över, men det förstår man också att taga vara på och tillverkar därav mängder av s. k. slaggtegel.

Så vandra vi vidare till stålverken, först till *bessmerverket* med sina päronformiga ugnar och härifrån till *martinverket* (martång). I närheten ligger det stora *valsverket*, där man pressar det glödgheta järnet mellan våta valsar till plåt av olika tjocklek, järnbalkar med en ofantlig längd och tyngd, järnvägsskenor, ståltråd m. m. Slutligen komma vi till manufakturmedjan med sina stora hammare, där verktyg smidas och det yppersta verktygs-

stål utträckes. Söm- och spikfabrikerna med maskiner för tillverkning av hästskosöm och klippspik samt bultfabriken för tillverkning av bultar, muttrar, nitar och grov rälsspik m. m. äro var för sig värda beundran.

Alldeles för sig ligga invid älven *tegelbruk* och *sågverk* samt hyvleri, och 5 kilometer ovanför järnverket ligger det betydande *pappersbruket*, vanligen kallat Kvarnsvedens pappersbruk. I häpnadsväckande stora salar ser man här maskinerna för papperstillverkningen. Varje dag tillverkas omkring 120 ton tidningspapper. Tänk dig 120,000 kilogram tidningspapper *om dagen!* I brukets omedelbara närhet ligger den nyuppförda stora sulfittfabriken. Här malas trästockar sönder och förvandlas till s. k. sulfitmassa, varav tidningspapperet tillverkas. Hela verket och omgivande byggnader upplysas naturligtvis med elektricitet.

Vid Domnarvet sysselsättas tusentals man. För arbetarna finnes ett stort samlingshus med salar, skolkök, bibliotek, och i närheten ligga skolhus, sjukstuga, badhus m. m. Bolaget har anslagit en vacker summa till särskild yrkesskola för arbetarnas söner, och genom flera gåvor och donationer har det sökt på andra sätt främja arbetarbefolkningens bästa.

Du ser, att det är ett storartat verk vi nu besökt. Vi kunna känna oss stolta över att detta svenska bruks tillverkningar ha stor avsättning icke blott i Sverige, av vars järnvägsbroar många tillverkats här, utan också i utlandet, både i Europa, Amerika, Indien, Egypten och Japan. Överallt äro Domnarvets alster eftersökta och värderade. Det ländar dess arbetare och ledare till heder.

Efter F. W. Lindvall.

Falu gruva.

Det är nu många år, sedan jag en gång ute i marken hittade ett stort kopparmynt, olikt dem, som voro gångbara i min barndom. Då jag synade fyndet, märkte jag,

att å detsamma två korslagda pilar utgjorde det mest framträdande tecknet. Betydelsen av dem fick jag först långt senare veta. Dessa korslagda pilar, vilka sedan uråldrig tid återfinnas i Dalarnes vapen, ha nämligen mellan 1624 och 1855, således i 231 år, präglats på så gott som vartenda svenskt kopparmynt, stort eller litet, för att visa, att det kommit från Stora Kopparbergs eller Falu gruva i Dalarne.

Denna gruva har mer än något annat varit en »Sveriges skattkammare» i hårda och svåra tider. De rikedomar den lämnat har man uppskattat till det i vårt land oerhört stora värdet av en milliard, d. v. s. ett tusen miljoner. Ingen enda koppargruva i hela världen torde ha givit så mycket. Under åtminstone två århundraden har från Falu gruva kommit största delen av den koppar, som förbrukats i världen.

Kopparberget är icke — eller var — något »berg» i vanlig mening, som höjde sig över den omgivande marken. Det bestod blott av ett småbackigt område. Men bergets skatter sträckte sig ned på djupet, mer än 300 meter, således lika djupt *under* jordytan som jordens högsta byggnad, Eiffeltornet i Paris, når *över* densamma.

Sägner gå om hur bergets rikedomar upptäcktes. Djupt inne i fur- och granskog fanns här, enligt sagans berättelse, en liten fåbod, dit folket sommartiden sände sina kreatur på bete. En dag kom då en bock, som varit ute på strövtåg, tillbaka med hornen rödfärgade av vittrad malm. Bocken var den gången en god läromästare; bergsbruket begynte.

Hur annorlunda mot nu drevs ej detta för sju till åtta hundra år sedan! Man högg skogen, gjorde ett bål av den på den malmrika marken, och sedan denna blivit starkt upphettad, hällde man vatten över densamma. »Bergets» sprang då sönder, och de vunna malmrika styckena förädlades sedermera i små hyttor kring gruvan. Driften gav goda inkomster, och allt flera personer kommo och arbetade vid gruvan och blevo delägare i densamma. Följden blev, att brytningen snabbt ökades, men samtidigt

måste man tränga på djupet med eldarna och brytningen, ty malmen sträckte sig mest nedåt och föga åt sidorna.

Till sist blevo dock de väldiga öppna groparna eller »stötarna» omöjliga att vidare fördjupa. Då man ej ville lämna de kvarvarande rikedomarna, började man att gå in med gångar, »orter», från sidorna av stötarna. På sådant sätt underminerades berggrunden kring stötarna genom en oändlig mängd orter och »rum», såsom de större underjordiska salarna kallades. Varje delägare arbetade emellertid som han ville, och som vanligt, då plan och sammanhållning saknas, uteblevo ej heller här olyckor. Den största inträffade midsommardagen 1687. Då sammanstörtade gruvväggarna mellan de tre största förutvarande stötarna, och så bildades den s. k. storgruvstöten, vilken än i dag kommer främlingen att hisna. Sex så stora byggnader som Stockholms slott skulle gott kunna rymmas i denna avgrund. Våldiga äro ock de kringliggande »varphögarna», som innehålla avfallssten från gruvorna.

Med nya tider komma nya seder, och bergsbruket drives nu här som överallt annorlunda. Gruveldarna ha slocknat, sedan man lärt sig borra hål i berget och spränga med krut eller dynamit. Det stora, med hästkraft drivna spelet för uppfordrande av malmen har ersatts av en hiss driven med ånga. Ej heller får man nu för tiden se i bruk de tjocka uppfordringslinorna av flätade oxhudsremсор. Till en enda sådan lina kunde det gå åt ända till 500 hudar. Numera använder man järn- och ståltrådslinor i stället.

Falu gruva äges av det förut omtalade Stora Kopparbergs bergslags aktiebolag, vilket är ungefär lika gammalt som gruvan. Den kopparmalm, som bolaget nu kan hämta ur gruvan, är ringa till mängden i jämförelse med vad den fordom varit. Jämte koppar avkastar den emellertid även något guld och silver. Rödfärg och svavelsyra tillverkas också av bolaget. Men sina största rikedomar har detta numera i Sveriges största stålverk, Domnarvet, Europas största pappersbruk, Kvarnsveden, samt världens största sågverk,

Skutskär. Det råder över ofantliga skogsvidder och äger många tusen hästkrafters vattenkraft i Dalälvens forsar.

Efter *Gunnar Andersson* m. fl.

På skidor till Städjan.

— — — Klockan var fyra på morgonen, när vår släde svängde ut från Älvdalens gästgivargård på väg norrut. Föret var gott, och snön låg djup över fält och i skog. Första skjutshället utefter Östra Dalälven upp till Åsen är vacker väg. Men där bortom blir vägen mera enformig, förande genom nästan oändliga skogar men över ganska jämn mark. Stora sträckor ha härjats av skogselden, och landskapet blir därigenom ännu mera ödsligt. Våldiga, brända jätteträd resa sig över den lägre, frodiga ungskogen. De gamla »torrakarna» se ut som oerhörda skelett. Deras stammar äro vridna som i kramp under eldens famntag, och de knotiga grenarna sträcka sig nedåt liksom i vanmäktig smärta. Här har ödsligheten sitt hem, och man måste skänka en beundrande tanke åt nybyggaren, som har mod att slå sig ned här och börja bryta en sådan bygd.

Djurlivet tyckes ha flytt härifrån, och endast sällan korsas vägen av älgens djupa spår eller av harens och rävens. Då och då lyfter en skrämde orre från något träd invid vägen, men eljest är allt stilla. Genom den mäktiga tystnaden närmar sig då och då det svaga pinglandet av bjällror, och efter några ögonblick visar sig släde efter släde med bönder, som vända hem till påskhelgen från timmerdrivningen i skogarna uppe vid gränsen. För att kunna mötas måste vi under stort oväsen piska våra hästar ut i djupa snön.

Vid Bunkrisbodarna har man kring en jättehög fur på rot byggt ett utsiktstorn, där man under den hetaste sommaren dag och natt spejar efter skogseld. Uppe vid Heden går vägen på en flottbro över till Dalälvens östra sida och tränger sedan djupare in i skogarna. Vid notiden voro vi i

Idre efter en oavbruten färd på elva nymil. Gästgivargården var överfylld, och vi vände oss därför till ortens störste affärsman, handlanden Jonsson. Sedan han försiktigtvis tagit reda på att vi voro vanliga turister, blevo vi väl mottagna, fingo eldade rum och fågnades med mycken mat.

Redan samma kväll sågo vi av snön, som låg mer än meterdjup, att varje försök att framtränga till Stådjan utan skidor vore otänkbart. Det där såg inte lovande ut, ty ingen av oss två hade förut stått på skidor. Men någon gång skulle ju vara den första. Jonsson följde oss ut i bygden, lånade oss två par skidor, och så började övningarna. Det är verkligen en ny upplevelse man gör, när man första gången skall gå på skidor. Jorden, som förut varit ganska fast, blir med ens roterande, och det förefaller, som om den vrede sig på det mest omöjliga sätt för att till sist åter bli stilla, då man ligger stadigt nedborrad i en snödriva vid backens fot. Jonsson ansåg, att det såg mörkt ut för morgondagen, och jag tyckte själv ungefär detsamma.

*

Följande morgon klockan 7 satte sig vår expedition i rörelse, i början åtföljd av Jonsson. Sedan han med stort nöje åsett våra kullerbyttor i de första backarna, lämnade han oss med den vänliga hälsningen: »Ja, nu har jag sett nog, och ni ä' nog snart tillbaka i Idre.» Men vi skidade framåt, och det tövade inte så värst länge, förrän vi rullat och trillat fulla 13 kilometer framåt Burusjön. På andra sidan sjön låg Stådjan gnistrande vit, sträckande sin djärvt skurna kam upp mot lågmolnen.

Vi följde Burusjön till dess södra ände, där det arbetades med timmerdrivning på kronoskogen för »bergslagets» räkning. Uppi en skogsbacke hade arbetarna byggt sina låga kojor. Den ena delen i dem är vanligen boningsrum, den andra stall. Människorna där inne äro emellertid vänliga och tillmötesgående, fastän de, uppriktigt sagt, just inte se så förtroendeingivande ut. Vi taga gärna emot den

kopp choklad, som bjudes, och tillbringa där en trevlig stund under livligt samspråk.

Så skidade vi åstad igen genom den ståtligaste jätteskog upp mot berget, vår längtans mål — men plötsligt tar vägen slut, och vi äro nu på nåd och onåd överlämnade åt skidorna. Allt brantare och brantare blir det, och när vi kommit tätt under Lillstädjan, är varje framträngande omöjligt. Vi kvarlämna här all vår packning och krypa mestadels på alla fyra uppåt. Snön ligger här flera meter djup, och när skaren brister, försvinner man alldeles. Vi plumsa i snön och misströsta ännu en gång, men till sist nå vi målet och stå uppe vid röset på Storstädjan, 1,176 meter över havet.

En vinterdag här uppe glömmar man aldrig. Vattnet har överallt kristalliserat ut i långa bladformiga, gnistrande kristaller. Utsikten här uppifrån är ju skildrad mer än en gång, men huru annorlunda ter den sig ej om vintern! Mot söder se vi Idresjön, Hedenfjärden och Särnasjön, inramade av ändlösa, blåsvarta skogar. Mot nordväst glimmar Nipfjället i vitaste vitt, mot norr synas Helagsfjällets och Syltopparnas mäktiga vita massor; mot söder se vi Faxe- och Fulufjäll, och i väster skymtar Dovres väldiga fjällmassa.

Det är ännu fullkomligt klart, endast några lätta, ulliga strömoln stryka fram tätt över våra huvuden. Men plötsligt seglar ett stort moln fram över Fulufjäll. Med långa, nedhängande flikar sopar det fram över skogarna och fjälltopparna. Nu har det redan nått de stora sjöarna där nere, och snart börjar det susa och dåna i luften. Snöstormen är över oss! Vi krypa ned i snön och ligga tysta och se på, huru snö och iskristaller yra kring varandra i virvlande dans.

*

Trots snötjockan återfinna vi slutligen våra skidor och vår packning. Nedfärden på skidor utför ett fjäll sådant som Städjan går åtskilligt fort. Man bara ställer sig på skidorna och låter det susa i väg nedåt. Luften viner och

visslar kring öronen, och snart är man nere i barrskogen, där snötyngda grenar piska en i ansiktet, och plötsligt ligger man kastad framstupa, inhöljd i ett väldigt snömoln — åtminstone när man första dagen har skidor på fötter.

Omsider nå vi mot skymningen Asvallen, en god bit under trädgränsen. I närmaste stuga taga vi ut ett fönster och krypa in. Allt från inbyggarnas sommarvistelse är kvarlämnat, och på väggen hänger till och med en väckarklocka. Vi göra oss hemmastadda, tända en präktig flammmande stockeld och sätta oss själva på var sin smörbytta framför elden för att värma och torka våra kläder.

Som det var påskafton, beslöto vi att göra det så festligt som möjligt. I en gammal kastrull smälte vi snö och kokte varm, rykande choklad. På en smörbytta mellan oss invid stockelden framsattes allt, vad vårt hus förmådde — inte ens ägg fattades till vår påskafton. Glädjen stod högt i tak, under det att snön yrde på golvet, piskad av stormen in genom varenda springa.

Om våra vidare öden under färden genom skogarna söderut följande dag vill jag ej orda. Jag vill blott omtala, att jag några månader senare återsåg Stadjans lätt igenkännliga topp, men då från Helagsfjället, och då kom minnet av vinterfärden genom snötyngda skogar och över vita vidder och skymde bort det närvarande ögonblicket. Jag tror, att vintern i fjällen är om möjligt ännu härligare än sommaren.

Efter *Selim Birger*.

